

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Kapsamındaki Geri Gönderme Yasağının Uygulanma Koşullarının AİHM Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi

Hakemli Makale

Aslı BAYATA CANYAŞ

Yrd. Doç. Dr. İ.D. Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, bayata@bilkent.edu.tr.

Asst. Prof. Dr., İ.D. Bilkent University Faculty of Law

İÇİNDEKİLER

Kanun Hakkında Genel Bilgi ve Giriş	74
I. YUKK Uyarınca Geri Gönderme Yasağı.	75
II. YUKK'un Geri Gönderme Yasağına İlişkin Terminolojisinin Değerlendirilmesi.	76
III. Geri Gönderme Yasağı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.	78
IV. AİHS Uyarınca Geri Gönderme Yasağının Uygulanmasında Aranan Ölçüt.	81
V. YUKK'un Geri Gönderme Yasağı'na İlişkin Kesin Hükümlerinin AİHS'ne Aykırı Bulunması.	83
Sonuç	87

ÖZET

Geri gönderme yasağı, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 4. maddesinde temel bir ilke olarak düzenlenmiştir. Anılan hüküm uyarınca, "hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tâbi tutulacağı ya da ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyâsî fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği" düzenlenmiştir. Ayrıca, 55. maddenin ilk fıkrasında (a) ve 63. maddenin ilk fıkrasında (a/b/c) da geri gönderme yasağı ilkesinin benimsenmiş olduğu görülmektedir. 4. ve 63. maddenin belli kısımlarında, geri gönderme yasağının uygulanabilmesi için örneğin, "insanlık dışı muameleye maruz kalınacak olma" gibi kesinlik içeren ifadeler yer verilmiş olduğu görülmektedir. Bu ifadeler, ilgilinin, geri gönderileceği ülkede örneğin, işkenceye tâbi tutulacağını ortaya koymasını gerektirebilecek şekilde yorumlanabilecektir. Bu da ağır bir ispat yükü anlamına gelmektedir.

Geri gönderme yasağı AİHM kararlarında, AİHS'nin 3. maddesi kapsamında değerlendirilmektedir. AİHM, geri gönderme kararını verirken, gönderilecek ülkede istenmeyen muamelelerle karşılaşma konusunda basit bir olasılığın ötesindeki, "gerçek bir riskin" varlığını yeterli görmektedir. Bu durumda, YUKK'un "kesinlik içeren" ifadelerine dayalı olarak verilmiş olan bir geri gönderme kararı, AİHM önüne gelirse, mevzuat kaynaklı ihlâl hükmedilebilecektir. YUKK'un geri gönderme yasağına ilişkin kesinlik içeren ifadelerinin, gerçek bir riskin varlığını yeterli görecektir şekilde değiştirilmesi, bu ihlâllere bir çözüm olabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Yabancılar Hukuku, uluslararası koruma, geri gönderme yasağı, insan hakları, gerçek risk, sınır dışı etme.

ABSTRACT

Questioning the Applicability Conditions of Non-Refoulement Regulated in the Law on Foreigners and International Protection Within the Framework of ECHR Judgments

Principle of non-refoulement has been regulated as a main principle under the article 4 of the Law on Foreigners and International Protection (LFIP). According to the provision, it has been said that “No one shall be expedited to a place where he/she will be subject to torture, inhuman or degrading treatment or punishment or where his/her life would be threatened due to being a member of a social group or depending on his/her political ideas”. Moreover, principle of non-refoulement has also been adopted in the first paragraph (a) of article 55 and in the first paragraph (a/b/c) of article 63. In some parts of articles 4 and 63, some certain expressions like “to be subject to inhuman treatment” have been stipulated. These expressions might be interpreted in a way that the concerned person should set forth that he/she will be subject to torture in the country of extradition. This means a heavy burden of proof.

Principle of non-refoulement is interpreted under article 3 of the ECHR in the ECtHR Judgments. In making a non-refoulement judgment, the ECtHR makes “a real risk assessment” that is beyond a simple possibility in terms of facing an inhuman treatment in the country of extradition. In this regard, if a judgment that has been made in pursuant to the certain expressions of the LFIP comes before the ECtHR, “breach arising from the legislation” might occur. It might be a solution to this problem to amend the certain expressions of the LFIP with regard to non-refoulement, in a way finding the real risk assessment satisfactory.

Keywords

Law of Foreigners, international protection, non-refoulement, human rights, real risk, expulsion.

Kanun Hakkında Genel Bilgi ve Giriş

2014 tarihinde¹ yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu² (YUKK), yabancıların Türkiye’ye girişleri, Türkiye’de kalışları ile Türkiye’den çıkışları gibi konuların yanısıra; Türkiye’den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamı ve uygulamasını düzenlemektedir. YUKK’da ayrıca, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kuruluş, görev, yetki ve sorumluluğunun da düzenlendiği görülmektedir.

Kanunun genel gerekçesinde³ ele alındığı üzere, artan yabancı sayısına bağlı olarak mevcut mevzuatın yetersizliği ve bu yetersizlikten kaynaklanan sorunların giderilmek istenmesi ve uluslararası koruma alanında kanun düzeyinde temel bir düzenlemenin bulunmamasının yarattığı boşluğun doldurulması temel amaçlar olarak belirlenmiştir. Ancak, YUKK’da yabancılar hukuku ile ilgili tüm konular düzenlenmemiştir ve kapsam dâhilindeki temel konular, “geri gönderme yasağı, Türkiye’ye giriş ve vize, ikamet, sınır dışı etme, uluslararası koruma, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü” şeklindedir⁴.

1 YUKK’un 125. maddesi gereği 122., 123. maddenin 1., 2., 5. ve 7. fıkraları ile 124. maddesi hariç olmak üzere beşinci kısmı yayım tarihinde (**11.4.2013**); diğer hükümleri yayım tarihinden 1 yıl sonra yürürlüğe girmiştir.

2 Kanun No: 6458, RG: **11.4.2013**-28615. Bundan böyle YUKK olarak anılacaktır.

3 http://www.goc.gov.tr/icerik6/genel-gerekece_327_328_330_icerik (Erişim tarihi: **25.02.2015**)

4 Kanun hakkında genel bilgi için bkz. DARDAĞAN Kibar, Esra, “An Overview and Discussion of the New Turkish Law on Foreigners and International Protection”, **Perceptions**, Autumn 2013, C. 18, N. 3, s. 109 vd.;

I. YUKK Uyarınca Geri Gönderme Yasağı

YUKK'un Birinci Bölümünün İkinci Kısımının "Geri Gönderme Yasağı" (*non-refoulement*) konusuna ayrıldığı görülmektedir. Geri Gönderme Yasağı adlı 4. madde uyarınca, "Kanun kapsamındaki hiç kimsenin, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tâbi tutulacağı veya ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği" düzenlenmiştir. Bu şekilde, geri gönderme yasağı YUKK'da temel bir ilke olarak benimsenmiştir⁵. Dolayısıyla, artık bir uluslararası örf-adet hukuk kuralı olarak nitelendirilmesi gerektiği ileri sürülen⁶ geri gönderme yasağına YUKK'da da yer verilmiş olmaktadır⁷. Ayrıca, "İkincil Koruma" başlıklı YUKK'un 63. maddesinde de geri gönderme yasağı ilkesinin uygulanmasının benimsendiği görülmektedir⁸. 63. madde uyarınca, mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde, ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddî tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da

SOYKAN, Cavidan "The New Draft Law on Foreigners and International Protection in Turkey", **Oxford Monitor of Forced Migration**, C. 2, N. 2, s. 39 vd.

5 EKŞİ, Nuray, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku**, 1. B., Beta, İstanbul, 2014, s. 63. YUKK'un 4. maddesi *non-refoulement* ilkesinin benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır: DARDAĞAN KİBAR, Esra, "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Tasarısında ve Başlıca Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Yabancıların Sınır Dışı Edilmelerine İlişkin Kurallar: Bir Karşılaştırma Denemesi", **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 11, N.2, Y. 2012, s. 66; DARDAĞAN KİBAR, **2013**, s. 109-110; EKŞİ, Nuray "İltica Talepleri Reddedilerek Türkiye'den Sınır dışı Edilmelerine Karar Verilen Yabancılarla İlişkin AİHM Kararlarının Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na Etkisi", **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Y: 5, S. 19, Ekim **2014**, s. 89.

6 HAILBRONNER, Kay, "Non-refoulement and Humanitarian Refugees: Customary International Law or Wishful Legal Thinking?", David Martin (Ed.), *The New Asylum Seekers: Refugee Law in the 1980s* (Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1988), s. 128-136: **International Refugee Law**, B.S. Chimni (Ed), s. 110 ve 117. Ayrıca bkz. WEISSBRODT, David/ HÖRTREITER, Isabel, "The Principle of Non-Refoulement: Article 3 of the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Comparison with the Non-Refoulement Provisions of Other International Human Rights Treaties", **5 Buffalo Human Rights Law Review** 1, **1999**, s. 3-4.

7 Geri gönderme yasağı ile bağlantılı olarak Mamatkulov ve Askarov/ Türkiye (46827/99 ve 46951/99, 04.02.2005) ve Fraydun Ahmet Kordian/ Türkiye (6575/06, 04.07.2006) davaları örnek verilebilir. Bu davalar, öz itibarıyla suçluların iadesine ilişkin olmakla birlikte AİHS'nin 3. maddesi geri gönderme yasağı ile de ilgili davalardır. İlk davada, Mamatkulov ve Askarov, Özbekistan tarafından işkence ve kötü muamele görmeyeceklerinin taahhüt edilmesi üzerine, Özbek yetkililere teslim edilmişlerdir. İlgililer, Türkiye'nin, AİHS'nin 2., 3. ve 6. maddelerini ihlâl ettiğini ileri sürerek AİHM'de dava açmışlar, ancak, AİHM, Türkiye'nin 3. maddeyi ihlâl etmediği sonucuna varmıştır. Fraydun Ahmet Kordian davasında da, Türk makamları, Amerikan makamlarından idam cezasının infaz edilmemesi teminatını istemişler; Amerikan makamları da bu teminatı vermişlerdir. Sonuç olarak, AİHM tarafından Türkiye'nin AİHS'ni ihlâl etmemiş olduğuna karar verilmiştir. Davalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. EKŞİ, Nuray, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sığınmacı ve Mültecilerin Türkiye'den Sınır dışı Edilmelerinin Engelleyen Haller", **İstanbul Barosu Dergisi**, C. 82, S. 6, **2008**, s. 2828 ve 2829.

8 EKŞİ, **2014**, s. 63.

vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü tanınacağı belirtilmiştir. YUKK'un anılan hükmü, mülteci ya da şartlı mülteci statüsüne girmeyenler bakımından belirli koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak ikincil koruma sağlanabilmesini düzenlemektedir⁹. YUKK'un 55. maddesinin ilk fıkrasının a bendinde ise sınırdışı etme ile bağlantılı düzenleme getirilmiştir. Hüküm uyarınca, sınır dışı edileceği ülkede ölüm cezasına, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddî emareler bulunanlar hakkında sınır dışı etme kararı alınmayacağı belirtilmiştir¹⁰.

Geri gönderme yasağının genişletilmiş içeriğini karşılayacak şekilde "tamamlayıcı koruma" teriminin de kullanıldığı görülmektedir¹¹. Çalışmamızda, YUKK'un terminolojisine uygun olarak "geri gönderme yasağı" kavramı kullanılmıştır. Nitekim, YUKK'un 4. maddesinde düzenlenmiş olan geri gönderme yasağı, YUKK'un kapsamına giren tüm yabancılar bakımından uygulanabilecektir¹².

II. YUKK'un Geri Gönderme Yasağına İlişkin Terminolojisinin Değerlendirilmesi

YUKK'un 4. maddesinin ilk kısmı uyarınca bu kanun kapsamındaki hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleye tâbi tutulacağı yere gönderilemeyeceği; ikinci kısmı uyarınca ise ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri nedeniyle hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği düzenlenmiştir. İlk kısımda geçen "tâbi tutulacağı" yönündeki ifade, ilgilinin işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleye tâbi tutulması yönünde, kesinlik arar nitelikte yorumlanabilir gözükmektedir. Hükme göre, geri gönderme yasağı ancak ilgilinin, gönderileceği ülkede bu tür muamelelere tâbi olacağına ortaya konması üzerine uygulanacaktır. Bu kapsamda, "tâbi olacağı yönünde bir olasılığın varlığı" ise geri gönderme yasağının uygulanması açısından yeterli olmayacaktır.

4. maddenin ikinci kısmı ele alındığında ise, hayatının veya hürriyetinin "tehdit altında bulunacağı" ifadesine yer verilerek, ilk kısma kıyasla daha esnek bir yaklaşım sergilenmiştir. Nitekim, "tehdit altında bulunmak" yeterli görülmüş; kesin olarak hayatının sona ereceği ya da hürriyetinin kısıtlanacağı gibi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

YUKK'un 63. maddesinin 1. fıkrasının a ve b bentleri bakımından da ilgili bentlerde belirtilen fillere karşılaşmanın kesin olacağına dayalı olarak ikincil korumanın öngörül-
düğü göze çarpmaktadır. Zira, mülteci ya da şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen kişinin, ölüm cezasına "mahkûm olacağından", ölüm cezasının "infaz edileceğinden" ya

9 ÇİÇEKLİ, Bülent, **Yabancılar Hukuku**, 3.B., Seçkin, Ankara, 2012, s. 309.

10 Giriş-çıkış kapısından geri çevrilme ise, yabancının sınırdan geri çevrilmemesini konu edinmektedir ve sınırdışı etmeden farklıdır. Sınırdışı etmenin söz konusu olabilmesi için yabancının, ülkeye fiilen girmiş olması ve ülkede bulunuyor olması gerekir. Buna karşın giriş-çıkış kapısından geri çevrilme, sınır kapısına gelmiş olup henüz ülkeye girmemiş olanlar ya da kaçak olarak ülkeye giriş yapmış olanlar bakımından uygulanmaktadır: Bkz. EKŞİ, 2008, s. 2807.

11 Ayrıntılı ilgi için bkz. ÇİÇEKLİ, 2012, s. 294.

12 EKŞİ, 2014, s. 63.

da işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye “maruz kalacağından” söz edilmektedir. Dolayısıyla, hüküm uyarınca bu eylem ya da işlemlere maruz kalma konusunda “güçlü belirtiler, makul şüphe, esaslı gerekçelerin” varlığının yeterli görülmediği; “bu işlem veya muamelelerin muhatabı olunmasının” arandığı görülmektedir. Aynı fıkranın c bendinde ise kişinin, uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olmasından söz edilmiştir. Bu bent açısından “ciddî tehditle karşılaşma” yeterli görülerek; diğer iki bende (a ve b) kıyasla daha esnek bir olasılıktan hareket edilmiştir.

Konuyla bağlantılı son düzenleme olan YUKK’un 55. maddenin ilk fıkrasının a bendinde ise, “insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddi emare bulunanlar” dan bahsedildiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu hükümde, 4. ve 63. maddelerdeki kesin ifadelerden farklı olarak ilgili işlem ya da eylemlere maruz kalma konusunda ciddi emarelerin varlığı yeterli görülmüş; maruz kalacağı yönünde kesin bir ifade kullanılmamıştır¹³.

Belirtilen hükümlerdeki (YUKK m. 4-ilk kısım, m. 63/1/a ve b) katı olarak yorumlanabilecek ifadeler ile daha esnek bir sonuç doğurabilecek ifadelerin (YUKK m. 4/ 2. Kısım, m. 63/1/c, 55/1/a) kanunkoyucunun bilinçli bir tercihi olup olmadığı noktası belirsizdir. Ayrıca, “işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı cezanın muhatabı olma” bakımından da 4. maddenin ilk kısmı ile 63. maddenin 1. fıkrasının b bendi sırasıyla, bu muamelelere tâbi tutulmak ve maruz kalmayı ararken; 55. maddenin ilk fıkrasının a bendinde ise bu muamelelere maruz kalınma konusunda “ciddî emarelerin varlığı” yeterli görülmüştür. Bu noktada da aynı olasılıklara dayalı olarak farklı risk düzeylerinin varlığını arayan bu hükümlerin özellikle mi bu şekilde kalem alınmış olduğu noktası belirsizdir. Anılan hükümlere ilişkin madde gerekçelerinde¹⁴, geri gönderme yasağı, yasağın uygulanma koşulları ve ispat yükü gibi konularda ayrıntılı bir açıklamaya yer verilmediği görülmektedir.

Bu ifadelerin, uygulama açısından ne tür sonuçlara yol açacağı değerlendirilmelidir. Örneğin, YUKK’un 4. maddesinin ilk kısmında geçen “tutulacağı” sözcüğü, “tutulabileceğini” öngören bir ifadeye kıyasla daha katı bir anlam içerebilecek şekilde yorumlanabilmektedir¹⁵. Bu katılığın sonucu olarak, bu tür muamelelere tâbi tutulma konusunda “güçlü bir nedenin” ya da “gerçek bir riskin” varlığını ortaya koymak yeterli olmayabilecektir. Bu ise, ilgilinin, örneğin, geri gönderileceği ülkede onur kırıcı muameleye tâbi tutulacağını kesin olarak ispatlaması zorunluluğunu getirebilecektir. Oysa ki bu tür muamelelerin muhatabı olunacağını kesin olarak ortaya konması her zaman için mümkün olmayabilir.

13 İşkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı cezanın ya da muamelenin muhatabı olma konusunda 4. maddede geçen “tâbi tutulacağı” şeklindeki ifadenin 55. maddede düzenlenmiş olduğu üzere “ciddî emarelerin varlığını” yeterli göreceği şekilde düzenlenmiş olmasının uygun olacağına yönelik eleştiri için bkz. BAYRAKTAROĞLU ÖZÇELİK, Gülüm, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleri Uyarınca Yabancıların Türkiye’den Sınırdışı Edilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2013(108), s. 235.

14 http://www.goc.gov.tr/icerik3/madde-gerekceleri_327_328_331 (Erişim tarihi: 25.02.2015).

15 İNSAN HAKLARI VE MAZLUMDER İÇİN DAYANIŞMA MERKEZİ, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı Hakkında Değişiklik Önerileri*, 2012, s. 3-4; aynı yönde BAYRAKTAROĞLU ÖZÇELİK, s. 235.

Bu durumda, YUKK'un 4. maddesinin ilk kısmı ile 63. maddesinin ilk fıkrasının a ve b bentlerinin uygulanması açısından ne tür bir kesinlik derecesinin yeterli görüleceği sorunu gündeme gelecektir. Bu doğrultuda, "olasılıkların" mı, "gerçek risklerin" ya da "ciddi tehditlerin" mi yoksa "belirtilen muamelelere maruz kalınacak olmasının" mı aranması gerektiği sorgulanacaktır. Dolayısıyla, sorun, terminolojik bir tereddütten öteye taşınarak ispat yükünün belirlenmesine ve risklerin tartılmasına yönelik girift bir hale bürünebilecektir. Sorunun çözümü, ilgilinin yaşamının, özgürlüğünün ya da kimi temel hak ve özgürlüklerinin sona erebileceği ya da büyük risk altına girebileceği ülkeye gönderilmemesi anlamına geleceğinden büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızda, YUKK kapsamındaki geri göndermeyle ilgili hükümlerin uygulanmasında kullanılacak risk derecelendirmesinin ne olabileceği, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) göz önünde tutularak değerlendirilecektir. Bu çerçevede, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) konuya ilişkin kararlarında kullandığı ölçütlerin ne olduğu ve ve AİHM kararlarının iç hukuka etkisi kapsamında değerlendirmeler yapılacaktır.

III. Geri Gönderme Yasağı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Uluslararası hukuk çerçevesinde, geri gönderme yasağı ile ilgili önde gelen kaynaklardan biri Türkiye'nin de taraf olduğu 1951 tarihli Mültecilerin Hukukî Durumuna İlişkin Cenevre'de yapılmış olan sözleşmedir¹⁶. Konu hakkında, Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesinde¹⁷ düzenleme getirilmiştir. Cenevre Sözleşmesi sadece mültecileri kapsadığından 33. maddedeki geri gönderilmeme ilkesinin salt mülteciler bakımından uygulama alanı bulabileceği düşünülse de¹⁸ geri gönderme yasağının artık bir milletlerarası örf ve adet hukuk kuralı haline geldiği ve dolayısıyla tüm yabancıları kapsadığı kabul edilebilir¹⁹. Bu çerçevede, geri gönderme yasağının artık *jus cogens* kural statüsü kazandığı;

16 Mültecilerin Hukukî Durumuna İlişkin Sözleşme, RG. 5.9.1961, 10898. Bundan böyle Cenevre Sözleşmesi olarak anılacaktır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. TEKİNALP, Gülören, **Türk Yabancılar Hukuku**, 7. B., Beta, İstanbul, s. 100-101.

17 33/1. Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, din, tâbiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.

2. Bununla birlikte, bulunduğu ülkenin güvenliği için tehlikeli sayılması yolunda ciddi sebepler bulunan veya özellikle ciddi bir adi suçtan dolayı kesinleşmiş bir hükümlü mahkûm olduğu için söz konusu ülkenin halkı açısından bir tehlike oluşturmaya devam eden bir mülteci, işbu hükümden yararlanmayı talep edemez.

18 EKŞİ, 2014, s. 63. *Non-refoulement* ilkesinin AİHS'nin 3. maddesinin tamamlayıcı bir parçası olarak dikkate alınmasına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. SİRMEN, K. Sedat, "Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesine İlişkin Temel Düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye Hakkında Verdiği Örnek Kararlar", **Ankara Barosu Dergisi**, Y. 67, S. 3, 2009, s. 36. Non-refoulement ve Cenevre Sözleşmesi hakkında bkz. DARDAGAN KİBAR, Esra "Türk İdarî Yargısında Sınırdışı Etme Kararlarının Ele Alınması, Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler", **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, 175, Ankara, 2010, s. 539-540.

19 EKŞİ, 2014, s. 63. Geri gönderilmeme ilkesinin salt Sözleşmenin kapsamına giren mülteciler bakımından değil; tüm sığınmacılar bakımından uygulanabileceğine ilişkin olarak bkz. ÇİÇEKLİ, 2012, s. 308. Ayrıca YUKK'dan önceki döneme ilişkin olarak mülteci, sığınmacı kavramlarına ilişkin olarak bkz. ÇİÇEKLİ, Bülent, "Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler-Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar", Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, 175, Ankara, 2010, s. 337.

bu nedenle, devletler düzeyinde, emredici nitelikteki hukuk ilkelerinden sayılması gerektiği de ileri sürülmüştür²⁰.

AİHS'nin ise mülteci olsun ya da olmasın, ayırım yapılmaksızın uygulanması ve etkili bir yargılama sistemi sunması gerekçeleriyle Cenevre Sözleşmesine kıyasla daha işlevsel olduğu söylenebilir²¹. Ayrıca, AİHS, Cenevre Sözleşmesine oranla daha geniş bir uygulanma alanına sahiptir. AİHS uyarınca başvuru sahibinin, AİHS kapsamında düzenlenmiş olan hak veya özgürlüklerinden birinin ihlâl edileceği "tehdidini" ispatlaması yeterli olacaktır; buna karşılık Cenevre Sözleşmesi uyarınca ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri dolayısıyla zulüm göreceği korkusunun aranması yönünde daha "belirli" bir durumun varlığı aranmaktadır²².

AİHS'nin 3. maddesi, geri gönderme yasağının uygulanmasında başvurulan madde olarak karşımıza çıkmaktadır²³. AİHS'de geri gönderme yasağına ilişkin olarak açık bir hükme yer verilmemiş olması karşısında, konu, 3. madde kapsamında değerlendirilmektedir²⁴. 3. madde uyarınca hiç kimsenin işkenceye, gayrî insanî ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tâbi tutulmayacağı düzenlenmiştir. İlgili hüküm, doğrudan geri gönderme yasağı ile ilgili düzenleme getirmemekle birlikte, sınırdışı edilme kararının sonucunda 3. maddedeki işlem ve eylemlerin muhatabı olma olasılığı değerlendirilerek uygulanmaktadır ve dolaylı olarak geri gönderme yasağı ile ilişkilendirilmektedir. AİHM, adil yargılanma hakkını ele alan AİHS'nin 6. maddesinin ise sınırdışı işlemlerinde uygulanmayacağını kabul etmektedir²⁵. Bununla birlikte, ilgilinin gönderileceği ülkede adil yargılanma hakkı açıkça ihlâl edilecekse o zaman 6. maddenin sınır aşıcı etkisine dayalı

20 ALLAIN, Jean "The Jus Cogens Nature of Non-Refoulement", *International Journal of Refugee Law*, C. 13, N. 4, s. 538.

21 KORKUT, Levent, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Sığınmacıları Sınırdışı Etme Egemen Yetkisine Etkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Barosu Dergisi*, Y. 66, S. 4, 2008, s. 24. (20-35)

22 KORKUT, 2008, s. 24.

23 Konu hakkında bkz. AYBAY, Rona/ DARDAĞAN KİBAR, Esra, *Yabancılar Hukuku*, 3. B, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 246; KABAALIOĞLU, Haluk/ EKŞİ, Nuray, "Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Y. 24, 2004, s. 507; MOLE, Nuala/ MEREDITH, Catherine, *Asylum and the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2010, s. 23. AİHS'nin 3. maddesinin uygulanması açısından "diplomatik himaye" konusu da kısaca değerlendirilebilir. Kişinin gönderileceği devletin, 3. madde kapsamındaki muamelelere muhatap olmama konusunda güvence vermesi üzerine ilgilinin geri gönderilmesine karar verilebilecektir. Örneğin, Othman (Abu Qatada) / Birleşik Krallık (8139/09, 17.01.2012) davasında, AİHM, Birleşik Krallık Hükümetinin Ürdün Hükümetinden aldığı diplomatik güvencelerin Othman'ın korunması için yeterli olduğuna ve bu nedenle kötü muamele riski bulunmadığına, dolayısıyla Othman'ın Ürdün'e sınırdışı edilmesi durumunda 3. maddenin ihlâlinin söz konusu olmayacağına hükmetmiştir. Ancak AİHM, Othman Ürdün'de yeniden yargılanırken işkence ile alınmış ifadesinin kabul edilmesi yönünde gerçek bir risk bulunması nedeniyle 6. maddenin (adil yargılanma hakkı) ihlâlinin söz konusu olacağına karar vermiştir.

24 Konu hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. EKŞİ, Nuray, *Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular*, 4. B., Beta, İstanbul, 2012, s. 80. GIL BAZO, Maria-Teresa, "Refugee Protection Under International Human Rights Law: From Non-Refoulement to Residence and Citizenship", *Refugee Survey Quarterly*, 34, 2015, s. 17.

25 Konu hakkında ayrıntılı değerlendirmeler ve eleştiriler için bkz. EKŞİ, Nuray, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 6. Maddesinin Yabancıların Sınırdışı Edilmesine Uygulanıp Uygulanmayacağı Sorunu", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Y. 29, S.1-2, 2009, s. 128-130.

olarak uygulanabileceğine hükmettiği görölmektedir²⁶. Ayrıca, AİHS'nin 8. maddesinin de geri gönderme yasağı ile ilişkilendirilebildiği görölmektedir. Örneğin, sınırdışı etme kararının, yabancıнын kişisel ya da ailevi yaşamına müdahale oluşturduğu durumlarda AİHS'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirme yapılabilir²⁷. AİHS'nin 8. maddesinin uygulanabilmesi için zorunlu sınırdışı işleme bağlı olarak, kişinin aile yaşantısının bozulması aranmaktadır²⁸.

AİHM'in 3. madde kapsamında değerlendirme yaparken, genellikle "iade ya da sınırdışı işleminin gerçekleşmesi sonucunda 3. maddenin ihlâlinden" sözettiği görölmektedir. Dolayısıyla, büyük ölçüde, işlemin gerçekleşmesi varsayımıyla 3. maddenin ihlâl edilip edilmeyeceği değerlendirilmektedir. Bu şekilde, Sözleşmenin ihlâl edilmiş olup olmadığının işlem ya da eylem gerçekleştikten sonra değerlendirilmesi ilkesinden ayrılmaz söz konusu olabilmektedir. Bu hareket tarzı, kimi durumlarda, işin doğası gereği ortaya çıkmaktadır. Mahkeme, bu yaklaşımını açıkladığı bir davada²⁹ "3. madde kapsamındaki güvencelerin sağlanabilmesi için gerçekleşeceği iddia edilen sonucun ve zararın ciddî ve geri dönülemez doğasının dikkate alınmasından" söz etmektedir. Örneğin, sınırdışı işlemi gerçekleşip, ilgili kişi, gönderildiği ülkede işkence ya da insanlık dışı muamelenin muhatabı olduktan sonra telafisi çok zor ya da imkânsız bir zarar doğmuş olacaktır. Dolayısıyla, çoğunlukla, 3. maddenin öngördüğü güvencelerin sağlanabilmesi için "sınırdışı etme kararının gerçekleşeceği varsayımıyla" hareket etmek zorunlu hale gelmektedir. Bu sonuç, özellikle kişinin gönderileceği ülkenin Sözleşme'ye taraf olmadığı durumlarda önem arz etmektedir. Zira, Sözleşme'ye taraf olmayan bir devlete, Sözleşme'nin sağladığı güvencelerin empoze edilmesi düşünülemez.

Ayrıca, ilgilinin gönderilmesinin söz konusu olduğu ülkenin, AİHS'ne taraf olmayan bir devletin ülkesi olması durumunda, AİHM'in devlet yetkililerinden ilgilinin iddialarına ilişkin bilgi ve belge edinmesi mümkün olmayabileceğinden, bu tür davalarda, daha düşük bir kanıt standardı arayabildiği ifade edilebilir³⁰.

AİHM, AİHS'nin 3. maddesi uygulanırken, AİHS'nin 13. maddesi³¹ uyarınca "etkili başvuru hakkına" da uyulması gerektiği üzerinde durmuştur. AİHM'e göre, AİHS'nin 3. maddesinde belirtilen muamelelerle karşılaşma bakımından "gerçek bir riskin varlığı" ortaya konmalıdır. Bu tespit yapılırken, AİHS'nin 13. maddesinin tatmin edilebilmesi için "bağımsız ve titiz bir incelemenin yapılması" gereklidir. Dolayısıyla, etkili başvurudan söz edebilmek için, ulusal makamların, 3. maddenin uygulanma koşullarının

26 F./ Birleşik Krallık (22.06.2009, 17341/03). Kararın ayrıntılı incelemesi için bkz. EKŞİ, **2009**, s. 129-133.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. EKŞİ, **2008**, s. 2814-2815 ve 2834.

28 Ayrıntılı bilgi için bkz. EKŞİ, **2014a**, s. 59.

29 Soering/ Birleşik Krallık (07.07.1989, 14038/88).

30 ERGÜL, Ergin, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Sınır Dışı Etme Geri Gönderme ve Geri Verme**, Yargı Yayınevi, Ankara, **2012**, s. 137.

31 AİHS m. 13- Etkili Başvuru Hakkı: Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlâl edilen herkes, ihlâl fiili resmi görev yapan kişiler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış da olsa, ulusal bir makama etkili bir başvuru yapabilme hakkına sahiptir.

oluşup oluşmadığını dikkatle değerlendirmeleri gereklidir³². Bir başka deyişle, AİHS'in 3. maddesi kapsamında "gerçek bir riskin varlığı" inceleme konusu yapılırken, AİHS'nin 13. maddesinde düzenlenmiş olan "etkili başvuru hakkı" çerçevesinde ulusal makamlarca "bağımsız ve dikkatli" bir incelemenin yapılması şarttır³³. Hatta, etkili başvurunun tamamlayıcısı olarak gerektiğinde, "tedbirin yürütülmesinin durdurulması" yönünde de karar alınabilmelidir³⁴.

IV. AİHM Uyarınca Geri Gönderme Yasağının Uygulanmasında Aranan Ölçüt

AİHM'in, geri gönderme kararı için 3. madde kapsamında sözü edilen muamelelerle karşılaşma konusunda salt bir "olasılık" ile yetinmediği ve "gerçek bir risk" in varlığını şart koştuğu söylenebilir. Bir başka deyişle, Mahkeme, "olasılığı" tatmin edici bulmaktan; "riski", "olasılığa" kıyasla daha güçlü görerek 3. maddede belirtilen muamelelerle karşılaşma "riski"ni aramaktadır. Bu çerçevede, riskle karşılaşma konusunda "esaslı sebeplerin varlığını" şart koşturmaktadır³⁵. İlgililerin, riskin esaslı sebeplere dayanıp dayanmadığı noktasını kanıtlama konusunda karşılaştığı güçlük nedeniyle pek çok başvurunun başarısız olduğu görülebilmektedir³⁶; bu nedenle riskin düzeyinin ve ilgilinin bu konudaki ispat yükünün tayini önem taşımaktadır. AİHM içtihatları uyarınca, başvuranın, gönderileceği ülkede madde 3'e aykırı düşecek muamelelerle karşılaşma riskine yönelik esaslı gerekçelerin varlığının arandığını söylemek mümkündür³⁷. Örneğin, gönderilecekleri ülkede kendilerinin de ait olduğu topluluğa yönelik hükümet şiddeti ve kötü muamele riskinin varlığı nedeniyle iltica talebinde bulunanların başvuruları reddedilmiştir. İlgili kişiler, red kararı üzerine AİHM'e başvurmuşlardır³⁸. Ancak, AİHM, 3. maddenin ihlâl edilmemiş olduğuna kanaat etmiştir. Mahkeme, ilgili topluluğa yönelik şiddet hareketlerinin bir tehdit oluşturmayacak şekilde iyileşmiş olmasından yola çıkarak, olumsuz muameleye uğrama konusunun bir "olasılık" olarak devam etmesine karşın artık bu kişilerin 3. maddedeki muamelelere maruz kalacakları yönünde "gerçek bir riskin" söz konusu olmadığına hükmetmiştir. Ayrıca, ilgilinin gönderileceği ülkede genel düzeydeki olumsuz koşulların varlığının, geri gönderme

32 YUKK, henüz tasarı halindeyken, "işkence ve kötü muamele riskinin varlığının bağımsız ve titiz bir şekilde incelenmesine" yönelik olarak yeterli olmadığı ve AİHM'in AİHS'nin 3. maddesi uyarınca işaret ettiği genel önlemleri karşılamaktan uzak olduğu eleştirisi konusu yapılarak, eksikliklerin giderilmesi gerektiği belirtilmiştir: ERKEM, Nalan, "Abdolkhani ve Karimnia/Türkiye Kararının Uygulanması-İzleme Raporu", İnsan Hakları Ortak Platformu AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları, 2013/3, www.aihmiz.org.tr/files/03_Abdolkhani_Karimnia_Rapor_TR.pdf (Erişim tarihi: 14.03.2015), s. 11.

33 DOĞRU, Osman/ NALBANT, Atilla, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar**, C. 2, Legal, İstanbul, 2013, s. 562. Örnek olarak Chamaiev ve Diğerleri/ Gürcistan ve Rusya (36378/02, 12.04.2005).

34 DOĞRU/ NALBANT, s. 562.

35 ALLEWELDT, Ralf "Protection Against Expulsion Under Article 3 of the European Convention on Human Rights", **4 European Journal of International Law**, 1993, s. 365-366.

36 ERGÜL, 2012, s. 137.

37 Case Comment, European Court of Human Rights Chahal v. The United Kingdom, **International Journal of Refugee Law**, C. 9, N. 1, 1997, s. 102.

38 Vilvarajah ve Diğerleri/ Birleşik Krallık (13163/87,13164/87, 13165/ 87, 13447/87, 13448/87, 30.10.1991) .

yasağının uygulanması açısından yeterli bulunmadığına; bireysel bazda ilgiliye yönelik bir riskin mevcudiyetinin arandığına dikkat çekilmelidir³⁹.

AİHM, bir başka kararında da⁴⁰ sınırdışı edilme sonucunda, başvuranın (başvuranların), gönderileceği ülkede, AİHS'nin 3. maddesine aykırı muameleye uğraması yönünde "gerçek bir tehlike bulunduğu inanmayı gerektirecek sağlam gerekçelerin varlığına" işaret etmiştir. Başvuranın iade edildiği takdirde maruz kalacağını iddia ettiği kötü muamelenin 3. madde kapsamına girmesi için "asgarî ciddiyet seviyesinde" olması gerekmektedir. Bu değerlendirmeler yapılırken, davanın tüm koşulları göz önüne alınmalıdır.

Gerçek bir riskin varlığı; birey bazında ya da bireyin ait olduğu topluluk bazında gündeme gelebilir. İlk olarak, tek bir bireyin, 3. maddede sözü edilen muamelelere maruz kalacağı yönünde gerçek bir riskle karşılaşacağını mahkeme huzurunda ispat etmesi gerekebilecektir. Örneğin, AİHM'nin bir kararında⁴¹, İran'da zina ile suçlanan kadının sınırdışı edilmesi ve menşe ülkesine gönderilmesi konusu değerlendirilmiştir. AİHM, kadının zinası sonucu recm cezasının halen kanunda yer aldığından ve yetkili makamlarca infazının söz konusu olabileceğinden yola çıkmıştır. Mahkeme, menşe ülke hukukunda, daha insancıl bir ceza verme yönünde bir gelişimin kaydedilmediğine kanaat etmiştir. AİHM, bu olasılıklardan hareketle, başvuranın İran'a döndüğü takdirde 3. maddeye aykırı bir muameleye maruz kalacağını kanıtladığı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla, AİHM, kadın hakkında kesinleşmiş bir mahkeme kararının varlığını şart görmemiş; insanlık dışı bir cezanın muhatabı olma konusundaki gerçek bir riskin var olduğuna kanaat ederek, bu cezanın mevzuattaki varlığını yeterli görmüştür.

İkinci olarak ise, kişinin, belli bir gruba ait olduğu gerekçesiyle, gönderileceği ülkede kötü muamelenin muhatabı olacağı yönünde gerçek bir riskin varlığı gündeme gelebilir. Buna bağlı olarak da ilgilinin iade edilmemesi söz konusu olabilir⁴². Bu durumda, ilgilinin ispat etmesi gereken iki husus vardır. İlk olarak, gönderileceği ülkede ait olduğu topluluğa yönelik olarak ayrımcılık, zulüm, baskı ve şiddet vb. içeren hareketlerin varlığını ortaya koymalıdır. İkinci olarak, kendisinin bu gruba ait olduğunu ispatlamalıdır. Bu iki konuyu ispat ettikten sonra artık, başvuru sahibinin gönderileceği ülkede kötü muameleye uğrayacağı konusunda "gerçek bir riskin" varlığını ortaya koyduğu kabul edilebilecek ve bu ülkeye gönderilmemesine karar verilebilecektir.

3. madde kapsamında değerlendirme yapılırken kötü muamele riskinin, gönderilen ülke makamlarının kendisinden ya da bu makamların sorumluluğundaki birimlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı önemli değildir. Dolayısıyla, 3. madde, tehlikenin kamu görevlisi olmayan kişilerden ya da gruplardan kaynaklandığı hallerde de uygulanabilir⁴³.

39 Mamatkulov ve Askarov/ Türkiye (46827/99, 46951/99, 4.2.2005). Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. ERGÜL, **2012**, s. 130-131.

40 Abdolkhani ve Karimnia/ Türkiye (30471/08, 22.09.2009).

41 Jabari/ Türkiye (40035/98, 11.07.2000). Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. EKŞİ, **2012**, s. 80-82; SİR-MEN, **2009**, s. 39-41.

42 Salah Sheekh/Hollanda (1948/04, 13.01.2007).

43 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ERGÜL, **2012**, s. 157.

Sınırdışı işleminin gerçekleşip gerçekleşmediği de AİHM önündeki yargılama ve sınırdışı koşullarının değerlendirilmesi açısından önem taşır. Genellikle, AİHM huzurunda Sözleşme'nin 3. maddesinin olası ihlâli şikâyet konusu oluşturmaktadır. Bu durumda, yani AİHM'in davayı incelediği tarihte başvuran henüz iade ya da sınırdışı edilmemişse, gönderilecek olan ülkenin, AİHM önündeki yargılamanın yapıldığı dönem sırasındaki koşulları değerlendirilecektir⁴⁴. Sınırdışı işlemi hâlihazırda gerçekleştirildiyse, iadenin ya da sınırdışı edilmenin gerçekleştiği tarihte riskin gönderen devletçe bilinip bilinmediği göz önüne alınarak değerlendirilme yapılmalıdır⁴⁵.

AİHM, delil değerlendirmesi yaparken, başvurusunun sunduğu belgeler, re'sen topladığı belgeler, Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşların raporları, BMMYK'nin bir ülkedeki durumu gösterir ülke raporlarını taraflarca sunulmamış da olsa göz önünde bulundurulur. Ayrıca insan hakları alanında çalışan uluslararası örgütlerin hazırladığı raporlar da değerlendirmede önem taşımaktadır⁴⁶. Dolayısıyla Mahkeme, hem kendisine sunulmuş olan hem de re'sen elde ettiği bilgi ve belgeler uyarınca hareket eder⁴⁷. Ancak raporların genel durumu yansıttığı; dolayısıyla somut olay bakımından her zaman için yeterli olmayabileceği ve başka delillere gereksinim duyulabileceği de gözden kaçırılmamalıdır⁴⁸.

Uygulamada da, geri gönderme yasağını hayata geçirmek açısından, ağır bir ispat külfeti yerine salt ciddî riskin varlığının yeterli olduğu söylenebilir⁴⁹. Bu noktada, "bir delil başlangıcı" ile dahi desteklenmeyen ve salt ilgilinin beyanına dayanan risklerin kabul görmeyebileceği üzerinde durulmuştur⁵⁰.

V. YUKK'un Geri Gönderme Yasağı'na İlişkin Kesin Hükümlerinin AİHS'ne Aykırı Bulunması

A. AİHS'nin 3. Maddesi ve YUKK

AİHM'nin geri gönderme yasağını, 3. madde kapsamında ele aldığı ve ilgilinin, örneğin insanlık dışı bir muameleye uğraması konusunda "gerçek bir riskin" varlığını tespit ettiği durumlarda bu riskle karşılaşacağı ülkeye gönderilmemesine hükmettiğini yukarıda incelemiş bulunuyoruz. Dolayısıyla, Mahkeme tarafından "gerçek bir riskin varlığı" yeterli görülmektedir. YUKK'un örneğin, geri gönderme yasağını ele alan 4. maddesinin ilk cümlesinde ise, ilgilinin, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tâbi tutulacağı yere gönderilemeyeceği düzenlenmiştir. YUKK'un ilgilinin örneğin,

44 Chahal/ Birleşik Krallık (22414/93, 15.11.1996).

45 Konu hakkında bkz. Vilvarajah ve Diğerleri/ Birleşik Krallık (13163/87,13164/87, 13165/ 87, 13447/87, 13448/87, 30.10.1991) ve Mamatkulov ve Askarov/ Türkiye (46827/99, 46951/99, 4.2.2005).

46 ERGÜL, **2012**, s. 133.

47 ERGÜL, **2012**, s. 165.

48 Konu hakkında EKŞİ, **2008**, s. 2814.

49 GOODWIN- GILL, Guy S., **The Refugee in International Law**, 2.B., Oxford University Press, New York, **1996**, s. 138.

50 PUECHAVY, Michel, "Le renvoi des étrangers a l'épreuve de la convention européenne des droits de l'homme" Les mesures relatives aux étrangers a l'épreuve de la Convention européenne des droits de l'homme, Droit et Justice 46, s. 75-95'den aktaran ERGÜL, **2012**, s. 136.

“onur kırıcı cezaya tâbi tutulacağı” ÷lkeye gönderilmemesi yönündeki anlayışı, AİHM'nin “onur kırıcı cezaya tâbi tutulacağı yönündeki gerçek riskin” varlığının aranmaması şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağı tartışma konusu olabilir. Bu noktada, “cezaya tâbi tutulmak” ile “cezaya tâbi tutulmak yönündeki gerçek riskin varlığı” birbirinden farklı güçteki olasılıklara işaret eder şekilde yorumlanabilecek midir sorusu gündeme gelebilir. Cezaya tâbi tutulmak, ilgilinin, gönderileceği ÷lkede kesin olarak belirtilen cezanın muhatabı olacağına işaret edecek şekilde yorumlanabilecek ve ilgilinin bu cezanın muhatabı olacağını örneğin, kesin bir hükümle ortaya koymasını gerektirebilecektir. Buna karşın, cezanın muhatabı olacağı yönündeki gerçek riskin varlığı, o ÷lkede onur kırıcı cezaların verilmesi yönünde mevzuatın bulunduğu, uygulamada bu tür cezaların verilebildiği, ilgilinin işlediği suç ile bağlantılı olarak da bu tür bir ceza öngör÷lebileceği noktasında ortaya konmuş olacaktır. Yani, ilgilinin kesin olarak bu cezanın muhatabı olacağını ispatlaması gerekmeyecek; sadece bu uygulamanın varlığını ve kendisine ithaf edilen suçla ilgili de bu cezanın uygulandığını ispatlaması yeterli olacaktır.

Ayrıca, AİHM kararlarında “gerçek riskin varlığı” inceleme konusu yapılırken AİHS'nin 13. maddesi kapsamında etkili başvuru gereğince titiz ve dikkatli bir incelemenin yapılmasının şart koşulduğunu belirtmiştik. Bu durumda, idarî makamlarca ve idare mahkemesince titiz ve dikkatli incelemenin hangi risk düzeyi üzerinde yoğunlaşması gerektiği sorunu da ortaya çıkacaktır. Örneğin, YUKK'un 4. maddesindeki “insanlık dışı muameleye tâbi tutulma” konusu ele alındığında, ilgilinin bu muameleye tâbi tutulacağı konusunda “kesin ve somut delillerin varlığına” yönelik titiz bir araştırmanın yapılması gerekecektir. Buna karşın, AİHS'nin 3. maddesinin yorumu uyarınca hareket edilirse, “gerçek riskin varlığını” tespite yönelik, daha esnek bir ihtimal çerçevesinde dikkatli ve titiz bir inceleme gerekli olacaktır. Bu durumda, örneğin, Türk idarî makamları, ilgilinin, gönderileceği ÷lkede insanlık dışı muameleye “tâbi tutulacağı” konusunda somut delillerin var olmadığından yola çıkarak geri göndermeye karar verdiklerinde, üzerlerine düşen titiz araştırma görevini üstlenmiş kabul edilebileceklerdir. Zira, YUKK'un aradığı somutluk derecesi kapsamında, idare, üzerine düşen titiz araştırma yükümlülüğünü yerine getirmiş olacaktır. Bu durumda, ilgili, hakkında tesis edilen idarî işleme karşı, idare mahkemesinde dava açabilecektir. İdare mahkemesi, re'sen tahkik ilkesi gereği, ilgilinin bu türden muamelelere tâbi tutulup tutulamayacağını araştıracaktır. Bu noktada, mahkemenin de AİHS'nin 13. maddesi uyarınca etkili başvuru hakkı çerçevesinde titiz bir araştırma yapması gerekecektir. Araştırma kapsamında, mahkeme, insan hakları raporları, yabancı temsilcilik görüşleri gibi kaynaklardan bilgi edinebilecektir. Ancak, işin doğası gereği “insanlık dışı muameleye tâbi tutulacağı” ilgilinin ortaya koyması, daha kolay olacaktır. Bu kapsamda, ilgilinin üzerine düşen ispat yükünün de belirlenmesi zorunluluğu gündeme gelecektir. Örneğin, kişi hakkında kesinleşmiş ve insanlık dışı bir cezaya çarptırılacağına dair bir hükmün varlığı, aranan kesinliği sağlayabilecek ve ilgili, üzerine düşen ispat yükünü yerine getirmiş sayılabilecektir. Buna karşın, hukuk sisteminde salt bu tür bir cezanın var olması ve ilgili kişinin yapılacak olan yargılama sonucunda bu cezayı alma olasılığının olması, aranan kesinliği tatmin eder bulunmayabilecek ve bunun sonucunda, geri gönderme yasağı devreye girmeyebilecektir.

B. AİHS'nin İç Hukuka Etkisi

YUKK'un geri gönderme yasağı ile ilgili katı olarak nitelendirilebilecek hükümlerinde (YUKK/ m. 4-ilk kısım, m. 63/1/a ve b), AİHM'in aramakta olduğu "gerçek riskin" de ötesinde, örneğin, insanlık dışı muameleyle "tâbi tutulacağı" şeklinde kesinlik arayan ifadelerin yer aldığı görülmektedir⁵¹. Dolayısıyla, YUKK'un ilgili hükümleri (YUKK/ m. 4-ilk kısım, m. 63/1/a ve b) AİHM'in ölçütlerine kıyasla daha katı yorumlanabilecektir⁵². Bu durumda, YUKK'un konuya ilişkin olarak aradığı kesinlik ile AİHM'in konuya ilişkin kararlarında aramakta olduğu gerçek riskin varlığı arasında bir çatışma doğabilecektir. Bu çatışmanın çözümü için AİHS'nin ve AİHM'in sözleşmeye ilişkin yorumunun, iç hukuktaki yeri üzerinde durulması gereği ortaya çıkmaktadır.

AİHS'nin ihlâli, uygulamadan ya da mevzuattan kaynaklanabilmektedir⁵³. YUKK'un geri gönderme yasağına ilişkin kesin ifadeler taşıyan hükümlerinin (YUKK/ m. 4-ilk kısım, m. 63/1/a ve b), AİHS'nin 3. maddesinin yorumu ile yaratacağı çelişkiye bağlı olarak AİHM önüne gelebilecek davalarda, YUKK'un ilgili hükümlerinden kaynaklı bir mevzuat ihlâline hükmedilebilecektir. AİHM, salt, YUKK uyarınca tesis edilen ve dava konusu edilen işlemin Sözleşme'ye aykırı olduğunu tespit edecektir; işlemin iptaline, değiştirilmesine ya da bozulmasına hükmetmesi söz konusu değildir⁵⁴. AİHM'ce hükmedilen ihlâl ile ilgili gerekli tedbirleri almak, taraf devletlerin üzerine düşmektedir⁵⁵. İhlâlin, mevzuattan kaynaklanması durumunda, milli mahkemelerce aynı mevzuat hükmüne dayanılarak karar verileceğinden ihlâlin tekrar etmesi söz konusu olabilecektir⁵⁶. Bu noktada, AİHM kararının gerekçesi dikkate alınmak yoluyla, ihlâlin nasıl önlenebileceği tespit edilmelidir⁵⁷. Mevzuatın değiştirilmesi, ihlâli önleyebilecektir⁵⁸. AİHM tarafından bir iç hukuk kuralına dayanan işlemler, Sözleşme'ye aykırı bulunursa, tekrar olasılığını içeren ihlâllerin önüne geçmek amacıyla yasama organınca işlem dayanağı kuralın değiştirilerek Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi gerekecektir⁵⁹. Nitekim, mevzuattan kaynaklanan

51 AİHM'nin göç ve iltica konularına ilişkin olarak Türkiye aleyhine karar verebildiği ve Türkiye'nin de yüklü tazminatlar ödemeye mahkûm edilebildiği; bu tür yaptırımlara maruz kalınmaması ve uluslararası alanda saygınlığımızın korunması göz önünde bulundurulduğunda yasal düzenlemenin gerekliliği hak bkz. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve İçişleri Komisyonu Raporları : <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss310.pdf>, s. 83.

(Erişim tarihi: 23.03.2015). Belirtilen gereklilik göz önünde bulundurulduğunda, geri gönderme yasağının risk düzeyine ilişkin olarak AİHM kararları ile paralel yönde bir anlayışın kabulü daha da anlamlı olmaktadır.

52 Konuya ilişkin olarak bkz. MAZLUMDER, **2012**, s. 4-5; BAYRAKTAROĞLU ÖZÇELİK, **2013**, s. 235.

53 ŞENOL, Cem, "AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi", **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, **2012/1**, s. 267.

54 GÖLCÜKLÜ, Feyyaz/ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 3. B, Turhan, Ankara, 2002, s. 124.

55 GÖLCÜKLÜ/ GÖZÜBÜYÜK, **2002**, s. 124.

56 ŞENOL, **2012**, s. 268.

57 GÖLCÜKLÜ/ GÖZÜBÜYÜK, **2002**, s. 125.

58 ŞENOL, **2012**, s. 268.

59 GÖZLÜĞÖL, Said Vakkas, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi**, 2. B., Yetkin, Ankara, 2002, s. 413.

ihlâl, uygulamadan kaynaklanan ihlâlden farklı olarak salt davanın tarafları arasında değil, geneli ilgilendiren sonuç doğurmaktadır⁶⁰. İhlalin nedeni doğrudan yasa hükmü ise, Mahkeme kararının tam anlamıyla tatmin edilmesi ancak bu kanun hükmünün değiştirilmesi ile mümkün olacaktır⁶¹. AİHM, konuyla ilgili kararında “ihlâlın durdurulması, ihlâlın sonuçlarının giderilmesi ya da ihlâl tekrarının önlenmesine” de hükmedebileceęi⁶² için bu sonuçların sağlanabilmesi amacıyla mevzuat deęişikliğine⁶³ gitme gereği ortaya çıkabilecektir. Bu değişiklik yoluyla, Sözleşmedeki konuyla bağlantılı hak ve özgürlüklerin ulusal çapta korunması ve güvence altına alınması sağlanmış olacaktır⁶⁴.

YUKK’un geri gönderme yasağına ilişkin kimi hükümlerindeki katı ifadelerin, Sözleşme’ye aykırılığının AİHM kararında açıkça belirtilmesi üzerine, ihlâlın kaynağı belirlenmiş olacaktır ve böyle bir durumda, gerekli mevzuat değişikliğinin yapılması zorunluluğu ortaya çıkacaktır⁶⁵. Mevzuat değişikliği çerçevesinde, örneğin, YUKK’un geri gönderme yasağını düzenleyen 4. maddesinin ilk kısmı kapsamındaki istenmeyen muamelelere tâbi tutulma konusunda “kesinlik” arar şekilde yorumlanabilecek ve “ispat yükünü ağırlaştırabilecek” nitelikteki ifadelerinin değiştirilerek bu muamelelerle karşılaşma konusunda “gerçek riskin” aranmasını yeterli göreceğ şekilde kaleme alınması düşünölebilecektir. Bu mevzuat değişikliğinin sonucunda, AİHM nezdinde karara bağlanabilecek olası ihlâllerin önüne geçilecektir. Ayrıca, AİHS’nin 13. maddesindeki etkili başvuru hakkı gereğince de geri gönderme durumu değerlendirilirken, örneğin, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleyle karşılaşma konusunda “gerçek bir riskin varlığına” yönelik bağımsız ve titiz bir araştırmanın yapılması gerekli olacaktır.

Konunun, AİHM’e gitmeden önce Anayasa Mahkemesi huzurunda bireysel başvuru sonucunda değerlendirilmesi de söz konusu olabilir. Böyle bir olasılıkta, Anayasa Mahkemesinin YUKK kapsamındaki geri gönderme yasağı ile ilgili katı olarak yorumlanacak ifadeler ile AİHM’in AİHS’nin 3. maddesi kapsamındaki yorumu arasındaki farklılığı değerlendirmesi düşünölebilir. Bu noktada, Anayasa Mahkemesi’nin konumuz açısından ortaya çıkan sorunsal ile benzer bir noktayı ele alan bir kararı üzerinde durmakta fayda görölmektedir. Mahkeme’nin evli kadının kocasının soyadını taşımasına yönelik yapılmış olan bireysel başvuru kararında⁶⁶ “usûlüne uygun olarak yürürlüğe konulan temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası andlaşmalarda yer alan düzenlemelerin kanun hükmünde olduğu belirtilmiş; Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasında yapılan değişiklik (7.5.2004, 5170/m.7) sonucunda anılan fıkraya eklenen son cümle ile temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası andlaşmalar ile kanunlar arasında ise bir çeşit hiyerarşı

60 ŞENOL, 2012, s. 268.

61 GÖLCÜKLÜ/ GÖZÜBÜYÜK, 2002, s. 127.

62 DOĞRU, Osman, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri” http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/dogru.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2015, s. 196.

63 DOĞRU, (İnsan Hakları), s. 208.

64 Konu hakkında bkz. DOĞRU, (İnsan Hakları), s. 210.

65 GÖLCÜKLÜ/ GÖZÜBÜYÜK, 2002, s. 127.

66 07.01.2013 tarih ve 28875 sayılı RG, 19.12.2013 tarihli, 2013/2187 sayılı bireysel başvuru.

yaratılmış olduğu ve çatışma durumunda andlaşmalara öncelik tanınacağına hüküm altına alındığı ifade edilmiştir. Anayasanın 90. maddesinin son fıkrasına eklenen cümlelenin zımnî bir ilga kuralı olduğu, bu şekilde temel hak ve özgürlüklere ilişkin sözleşme hükümleriyle çatışma halindeki kanun hükümlerinin uygulanma kabiliyetinin ortadan kaldırıldığı ifade edilmiştir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan uygulayıcıların, kanunu göz ardı ederek, uluslararası andlaşmayı uygulama yükümlülüğünün olduğuna” karar vermiştir. Kararın kimi yönleriyle doktrinde eleştiri⁶⁷ konusu olması durumu bir yana bırakılırsa, benzer bir olasılığın, YUKK’un geri gönderme yasağına ilişkin katı hükümleri ile AİHS’nin 3. maddesinin yorumunun çatışması halinde gündeme gelebileceği söylenebilir. Bu durumda, Anayasa Mahkemesi’nin, geri gönderme yasağına ilişkin olarak, AİHS’nin 3. maddesi yorumu uyarınca gerçek riskin varlığını yeterli görerek, YUKK’un bu yorumla çatışma halindeki hükümlerini uygulamaması söz konusu olabilecektir.

Sonuç

Günümüz itibarıyla artık bir uluslararası örf-adet hukuk kuralı olarak nitelendirilmesi gerektiği ileri sürülen “geri gönderme yasağına” YUKK’da yer verilmiş olduğu görülmektedir. YUKK’un 4. maddesi geri gönderme yasağı başlığını taşıırken; 55. maddesinin ilk fıkrasının a bendi ile 63. maddesinin ilk fıkrasının a,b ve c bentlerinde geri gönderme yasağı ile bağlantılı düzenlemeler yer almaktadır.

YUKK’un 4. maddesinin ilk kısmı uyarınca bu kanun kapsamındaki hiç kimsenin işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleye tâbi tutulacağı yere gönderilemeyeceği; ikinci kısmı uyarınca ise ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî fikirleri nedeniyle hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği düzenlenmiştir. YUKK’un 63. maddesinin ilk fıkrasının a,b ve c bentleri uyarınca da geri gönderme yasağı ilkesinin uygulanmasının benimsendiği görülmektedir. İlgili hükümler uyarınca, mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde, ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddî tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü tanınacağı belirtilmiştir. Ayrıca, 55. maddenin ilk fıkrasının a bendinde de sınır dışı edileceği ülkede ölüm cezasına, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacağı konusunda ciddî emareler bulunanlar hakkında sınır dışı etme kararı alınamayacağı belirtilmiştir.

67 “Anayasa Mahkemesi, kanunun ihmal edilmesi gereğine, iki norm arasında hiyerarşik bir ilişki bulunduğu iddiasından hareketle ulaşmaktadır. Buna karşın yazar, ancak Anayasa’nın 90. maddesinde öngörülen “özel çatışma kuralının” uygulanması ile kanunun ihmal edilmesi sonucuna ulaşabileceğini savunmaktadır: ERGÜL, Ozan, “Usûlüne Göre Yürürlüğe Konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar Kanun Hükmündedir”, Yıldırım Uler’e Armağan, **Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, Lefkoşa, 2014, s. 80.

Uygulamada, YUKK'un 4. maddesinin ilk kısmı ile 63. maddesinin ilk fıkrasının a ve b bentlerinin uygulanması açısından ne tür bir kesinlik derecesinin yeterli görüleceği sorunu ortaya çıkabilecektir. Bu doğrultuda, anılan hükümlerde belirtilen muamelelerle karşılaşma konusunda "olasılıkların" mı, "gerçek risklerin" ya da "ciddî tehditlerin" mi yoksa "belirtilen muamelelere maruz kalınacak olmasının" mı aranması gerektiği sorgulanacaktır.

Bu çalışmada, YUKK kapsamındaki geri göndermeyle ilgili hükümlerin uygulanmasında aranan risk düzeyi, AİHM'in konuya ilişkin yaklaşımı ele alınarak irdelenmiştir. AİHM'in, geri gönderme kararı için AİHS'nin 3. maddesi uyarınca değerlendirme yaptığı görülmektedir. Mahkemenin, AİHS'nin 3. maddesi kapsamında sözü edilen eylemlerle karşılaşma konusunda salt bir "olasılık" ile yetinmediği ve "gerçek bir risk" in varlığını şart koştuğunu söylemek mümkündür. Bir başka deyişle, Mahkeme, "olasılığı" tatmin edici bulmamakta; "riski", "olasılığa" kıyasla daha güçlü görerek 3. maddede belirtilen muamelelerle karşılaşma "riski" ni aramaktadır. Bu noktada, riskle karşılaşma açısından "asgarî ciddîyet seviyesinin" arandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Mahkeme tarafından istenmeyen muamelelerle karşılaşmanın, örneğin insanlık dışı muameleye maruz kalmanın "kesin" olarak ortaya konması aranmamaktadır. Dolayısıyla, Mahkeme, "olasılık-gerçek risk-kesinlik" ekseninde düşünölebilecek bir derecelendirmede, "gerçek riski" esas almaktadır.

Bu durumda, YUKK'un kimi hükümlerinde (YUKK m. 4 ilk kısım, m. 63/1/a ve b) geri gönderme yasağının uygulanmasında öngördüğü "kesinlik" ile AİHM'in geri gönderme yasağına ilişkin olarak "gerçek riskin varlığını" yeterli gören anlayış arasındaki çatışma çıkabilecektir. Bu çatışma gerekçe gösterilerek AİHM önüne gelebilecek davalarda YUKK'un ilgili hükümlerinden (YUKK/ m. 4-ilk kısım, m. 63/1/a ve b) kaynaklı bir mevzuat ihlâline hükmedilebilecektir. Dava sonucunda, AİHM, salt, YUKK uyarınca tesis edilen ve dava konusu edilen işlemin Sözleşme'ye aykırı olduğunu tespit edecektir; işlemin iptaline, değiştirilmesine ya da bozulmasına hükmetmesi söz konusu değildir. AİHM'ce hükmedilen ihlâle ilişkin gerekli tedbirleri almak, taraf devlete ait bir görevdir. Bu durumda, aynı mevzuata dayanılarak ortaya çıkabilecek ihlâlleri önlemek amacıyla, YUKK'un kesinlik arayan hükümlerinin yasama organınca değiştirilerek Sözleşme'ye uygun hale getirilmesi gerekecektir. Bu çerçevede, örneğin, YUKK'un geri gönderme yasağını düzenleyen 4. maddesinin ilk kısmı kapsamındaki istenmeyen muamelelere tâbi tutulma konusunda "kesinlik" arar şekilde yorumlanabilecek ve "ispat yükünü ağırlaştırabilecek" nitelikteki ifadelerin değiştirilmesi söz konusu olacaktır. Yapılacak değişiklikle, bu muamelelerle karşılaşma konusunda "gerçek riskin" aranmasını yeterli gören ifadelere yer verilebilecektir. Örneğin, "işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleye tâbi tutulma konusunda gerçek bir riskin varlığı" şeklinde ifadeler, istenen düzeyi karşılayabilecektir. Bu mevzuat değişikliğinin sonucunda, AİHM nezdinde hükmedilebilecek ihlâllerin önüne geçilecektir. Ayrıca, AİHS'nin 13. maddesindeki etkili başvuru hakkı gereğini sağlamak açısından da, "gerçek bir riskin varlığına" yönelik bağımsız ve titiz bir araştırmının yapılması gerekli olacaktır.

KAYNAKÇA

- ALLAIN, Allain, The Jus Cogens Nature of Non-Refoulement, **International Journal of Refugee Law**, C. 13, N. 4, s. 533-538.
- ALLEWELDT, Ralf, Protection Against Expulsion Under Article 3 of the European Convention on Human Rights, **4 European Journal of International Law**, 1993, s. 360-376.
- AYBAY, Rona/ DARDAĞAN KİBAR, Esra, **Yabancılar Hukuku**, 3. B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- BAYRAKTAROĞLU Özçelik, Gülüm, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hükümleri Uyarınca Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2013(108), s. 211-258.
- CASE COMMENT, European Court of Human Rights Chahal v. The United Kingdom, **International Journal of Refugee Law**, C. 9, N. 1, 1997, s. 86-121.
- ÇİÇEKLİ, Bülent, **Yabancılar Hukuku**, 3.B., Seçkin, Ankara, 2012. (ÇİÇEKLİ, 2012)
- ÇİÇEKLİ, Bülent, Mülteci, Sığınmacı ve Göçmenler-Sınıflandırma ve Yasal Statünün Belirlenmesine İlişkin Sorunlar, Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, 175, Ankara, 2010, s. 327-363. (ÇİÇEKLİ, 2010)
- DARDAĞAN KİBAR, Esra, An Overview and Discussion of the New Turkish Law on Foreigners and International Protection, **Perceptions**, Autumn 2013, C. 18, N. 3, s. 109-128. (DARDAĞAN KİBAR, 2013)
- DARDAĞAN KİBAR, Esra, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Tasarısında ve Başlıca Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Yabancıların Sınır Dışı Edilmelerine İlişkin Kurallar: Bir Karşılaştırma Denemesi, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, C. 11, N.2, Y. 2012, s. 53-74. (DARDAĞAN KİBAR, 2012)
- DARDAĞAN KİBAR, Esra, Türk İdarî Yargısında Sınırdışı Etme Kararlarının Ele Alınması, Vatandaşlık, Göç, Mülteci ve Yabancılar Hukukundaki Güncel Gelişmeler, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, 175, Ankara, 2010, s. 522-545. (DARDAĞAN KİBAR, 2010)
- DOĞRU, Osman/ NALBANT, Atilla, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar**, C.2, Legal, İstanbul, 2013.
- DOĞRU, Osman, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarının İç Hukuklara Etkileri, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/dogru.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2015, s. 194- 225.
- EKŞİ, Nuray, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku**, 1. B., Beta, İstanbul, 2014. (EKŞİ, 2014)
- EKŞİ, Nuray, İltica Talepleri Reddedilerek Türkiye'den Sınırdışı Edilmelerine Karar Verilen Yabancılar İlişkin AİHM Kararlarının Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na Etkisi, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Y: 5, S. 19, Ekim 2014, s. 53-101. (EKŞİ, 2014a)
- EKŞİ, Nuray, **Yabancılar Hukukuna İlişkin Temel Konular**, 4. B., Beta, İstanbul, 2012. (EKŞİ, 2012)
- EKŞİ, Nuray, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 6. Maddesinin Yabancıların Sınırdışı Edilmesine Uygulanıp Uygulanmayacağı Sorunu, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Y. 29, S.1-2, 2009, s. 119-139. (EKŞİ, 2009)
- EKŞİ, Nuray, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sığınmacı ve Mültecilerin Türkiye'den Sınırdışı Edilmelerini Engelleyen Haller, **İstanbul Barosu Dergisi**, C. 82, S. 6, 2008, s. 2803-2837. (EKŞİ, 2008)
- ERKEM, Nalan, Abdolkhani ve Karimnia/Türkiye Kararının Uygulanması-İzleme Raporu, İnsan Hakları Ortak Platformu AİHM Kararlarının Uygulanması İzleme Raporları, 2013/3, www.aihmiz.org.tr/files/03_Abdolkhani_Karimnia_Rapor_TR.pdf (Erişim tarihi: 14.03.2015), s. 1-25.
- ERGÜL, Ergin, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Hukukunda Sınır Dışı Etme Geri Gönderme ve Geri Verme**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2012.
- ERGÜL, Ozan, Usûlüne Göre Yürürlüğe Konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar Kanun Hükmündedir, Yıldırım Uler'e Armağan, **Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, Lefkoşa, 2014, s. 65-86.

- GIL BAZO, Maria-Teresa, Refugee Protection Under International Human Rights Law: From Non-Refoulement to Residence and Citizenship, **Refugee Survey Quarterly**, 34, 2015, s. 11-42.
- GOODWIN-GILL, Guy S., **The Refugee in International Law**, 2.B., Oxford University Press, New York, 1996.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz/ GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 3. B, Turhan, Ankara, 2002.
- GÖZLÜGÖL, Said Vakkas, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi**, 2. B., Yetkin, Ankara, 2002.
- HAILBRONNER, Kay, "Non-refoulement and Humanitarian Refugees: Customary International Law or Wishful Legal Thinking? (David Martin (Ed.),The New Asylum Seekers: Refugee Law in the 1980s, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1988): **International Refugee Law**, B.S. Chimni (Ed), Sage Publications, New Delhi, 2000.
- İNSAN HAKLARI VE MAZLUMDER İÇİN DAYANIŞMA MERKEZİ, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı Hakkında Değişiklik Önerileri**, 2012, s. 1-11.
- KABAALİOĞLU, Haluk/ EKŞİ, Nuray, Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesi, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Y. 24, 2004, s. 503-522.
- KORKUT, Levent, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Sığınmacıları Sınırdışı Etme Egemen Yetkisine Etkisi: Türkiye Örneği, **Ankara Barosu Dergisi**, Y. 66, S. 4, 2008, s. 20-35.
- MOLE, Nuala/ MEREDITH, Catherine, **Asylum and the European Convention on Human Rights**, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2010.
- SİRMEN, K. Sedat, Yabancıların Türkiye'den Sınırdışı Edilmesine İlişkin Temel Düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye Hakkında Verdiği Örnek Kararlar, **Ankara Barosu Dergisi**, Y. 67, S. 3, 2009, s. 29-45.
- SOYKAN, Cavidan, The New Draft Law on Foreigners and International Protection in Turkey, **Oxford Monitor of Forced Migration**, C. 2, N. 2, s. 39-49.
- ŞENOL, Cem, AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi, **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2012/1, s. 259-288.
- TEKİNALP, Gülören, **Türk Yabancılar Hukuku**, 7. B., Beta, İstanbul.
- WEISSBRODT, David/ HÖRTREITER, Isabel, The Principle of Non-Refoulement: Article 3 of the Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment in Comparison with the Non-Refoulement Provisions of Other International Human Rights Treaties, **5 Buffalo Human Rights Law Review** 1, 1999, s. 4-73.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve İçişleri Komisyonu Raporları: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss310.pdf>.
- www.goc.gov.tr